

УДК 343.98:343.1

Є. Демидова, аспірант кафедри криміналістики Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Обізнані особи у кримінальному судочинстві: поняття та види

Використання спеціальних знань обізнаних осіб у процесі розслідування і судового розгляду значно підвищує результативність кримінального судочинства та ефективність боротьби зі злочинністю, забезпечуючи всебічність, повноту та об'єктивність дослідження обставин справи.

У наукових джерелах формулювання поняття обізнаної особи є дискусійним, що викликає неоднозначне його тлумачення, а у свою чергу і визначення видів таких осіб, що негативно впливає на використання їх спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Традиційно поняття «обізнана особа» визначає сукупне найменування осіб, що задовольняють потреби судочинства у спеціальних знаннях¹. Сьогодні воно використовується на двох рівнях: а) етимологічному — з розкриттям його змісту в тлумачних словниках, енциклопедіях та б) галузево-юридичному — із застосуванням у термінологічних апаратах наукових джерел інформації, зокрема, у працях з адміністративного, господарського, кримінального, цивільного процесів та криміналістики.

У етимологічному розумінні термін «обізнана особа» означає особу, яка знає справу, науку; вченого, умілого, зі знаннями², або яка має багато відомостей, добре обізнана у чомусь³.

У науковій літературі є різні підходи до визначення поняття обізнаної особи.

В. М. Махов пропонує використовувати термін «обізнані особи» для усіх тих осіб, які мають спеціальні знання та навички їх застосування, не зацікавлені у результаті справи, покликані слідчим, судом для здійснення сприяння у встановленні істини по справі у випадках,

¹ Шерстюк В. Правова регламентація використання знань обізнаних осіб у проєктах Кримінально-процесуального та Цивільного процесуального кодексів України / В. Шерстюк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2002. – № 4 (31). – Х. : Право, 2002. – С. 634.

² Даль В. И. Толковый словарь / В. И. Даль. – М., 1991. – Т. 4. – С. 155.

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 10-е изд., стереотип. ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Сов. энцикл., 1973. – С. 644.

формах, передбачених законом¹. Така думка науковця заслуговує на підтримку, але з певними уточненнями. Автор виокремлює спеціальні знання та навички їх застосування. Насамперед варто зауважити, що поняття «спеціальні знання» належать не до теорії пізнання, а до специфічної правової сфери². Тому ми поділяємо точку зору тих вчених, які навички та уміння відносять до структури спеціальних знань³. Це пояснюється тим, що ці елементи є невід'ємними та функціонально взаємопов'язаними частинами⁴, тобто вони являють собою цілісну систему і використання навичків окремо від знань неможливе⁵.

О. О. Бондаренко визначає обізнаних осіб як будь-яких не заінтересованих у вирішенні справи компетентних осіб, які володіють спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла і досвідом їх використання та залучених дізнавачем, слідчим, прокурором, судом (суддею) до участі у кримінальній справі з метою сприяння їм у вирішенні питань, що вимагають застосування спеціальних знань і практичних навичок⁶.

Із наведеними висловлюваннями повною мірою погодитися не можна з таких причин. По-перше, виокремлюючи спеціальні знання та практичні навички, автор повторює спірний, на наш погляд, підхід В. М. Махова. По-друге, автор вирізняє також досвід використання спеціальних знань. Навички — це дії, сформовані шляхом повторення, які характеризуються високим ступенем освоєння і відсутністю поелементної свідомої регуляції і контролю⁷, або спосіб виконання

¹ Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В. Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – С. 54.

² Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – М. : Норма, 2008. – С. 183.

³ Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография / Л. В. Лазарева. – М. : Изд-во ООО «Юрлитинформ», 2009. – С. 24–25; Лившиц Ю. Д. Вопросы использования специальных знаний в уголовном процессе / Ю. Д. Лившиц, А. В. Кудрявцева. – Челябинск, 2001. – С. 7.

⁴ Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография / Л. В. Лазарева. – М. : Изд-во ООО «Юрлитинформ», 2009. – С. 24–25.

⁵ Див.: Соколовский З. М. Понятие специальных знаний: К вопросу об основаниях назначения экспертизы / З. М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза / МВД УССР. – Киев, 1969. – Вып. 6. – С. 200.

⁶ Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем та слідчим у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Бондаренко. – Х. : НУВС, 2004. – С. 9.

⁷ Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / В. Ю. Шепітько / за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – С. 361.

дій, доведений у результаті багатократного повторення до автоматизму, який легко і швидко реалізується за мінімального контролю з боку свідомості¹. Тому, поряд із теоретичними та професійними знаннями, навички, як і досвід, є складовими спеціальних знань. Знання наукових засад, отриманих шляхом навчання, без досвіду практичної діяльності не можна вважати у повному розумінні спеціальними знаннями. Лише поєднання (синтез) теоретичних та практичних засад утворює спеціальні знання². Досвід є скоріше умовою для формування навичок та умінь³. Тому виділяти вимогу щодо наявності професійного досвіду до обізнаної особи як самостійний структурний елемент є нелогічним.

О. В. Селіна формулює поняття обізнаних осіб у більш широкому обсязі, а саме: це особи, які володіють спеціальними знаннями необхідного виду і структури, покликані слідчим, дізнавачем, прокурором, судом, а у випадках, зазначених у законі, — залучені захисником — для надання у відповідній формі сприяння кримінальному судочинству за допомогою використання спеціальних знань. Крім того, це й ті особи, результат непроцесуальних дій яких, отриманий на основі застосування спеціальних знань, залучений до кримінального судочинства⁴.

По-перше, науковець звертає увагу не тільки на вид знань, а також на його структуру, як їх внутрішню будову з виділенням інформаційних, інтелектуальних, вольових, фізичних, стереотипних й інших складових, доповнюючи наявний перелік структурних складових (знання, вміння, навички) невичерпним переліком нових: адаптація до сприйняття навколишнього світу певним чином, образ мислення, вроджені здібності і т. д.⁵ У такому випадку науковець не дотримується головного правила — характеристика будь-якої структури має су-

¹ Энциклопедия судебной экспертизы / под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской. – М. : Юристъ, 1999. – С. 238; Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд., доп. – С. 126.

² Лазарева Л. В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография / Л. В. Лазарева. – М. : Изд-во ООО «Юрлитинформ», 2009. – С. 30–31.

³ Телегина Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. Д. Телегина. – М., 2008. – С. 12.

⁴ Селина Е. В. Применение специальных познаний в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Е. В. Селина. – Краснодар, 2003. – С. 10–11.

⁵ Там само. – С. 9.

проводжуватися втіленням системного підходу¹ із виділенням рівнів та елементів структури, а також механізму їх взаємозв'язку. Цього не спостерігається, тобто незрозуміле співвідношення цих складових між собою та їх місце у структурі спеціальних знань. Також, на нашу думку, спірним є віднесення вроджених здібностей до обов'язкових складових спеціальних знань². Уроджені здібності, які можуть мати новонароджені, не завжди стають розвинутими здібностями. Крім того, вродженими можуть бути лише анатомо-фізіологічні особливості, тобто задатки, що лежать в основі розвитку здібностей, самі ж здібності завжди є результатом розвитку³.

По-друге, визначення обізнаної особи, наведене О. В. Селіною, відображає відмінності чинного КПК РФ від національного щодо кола обізнаних осіб та його розширення за рахунок можливості залучення таких осіб захисником. Це є новелою російського законодавця, яку вже в юридичній літературі окремі автори визнали вагомим кроком щодо закріплення принципу змагальності й рівності сторін⁴ та удосконалення процедури доказування⁵. Законодавство України визначає право

¹ Системний підхід – напрям методології спеціально-наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем. Він сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках та вироблення ефективної стратегії їх вивчення. Методологічна специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і забезпечення її механізмів, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх в єдину теоретичну картину.

² Здібності не зводяться до знань, умінь і навичок, хоча і обумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам діяльності, тому не можуть займати рівнозначну позицію з цими елементами.

³ Хрестоматія по возрастной психологии : учеб. пособ. для студ. / сост. Л. М. Семеник ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – 2-е изд., доп. – М. : Ин-т практ. психологии, 1996. – С. 34.

⁴ Давлетов А. Специалист в уголовном процессе: Новые возможности и проблемы / А. Давлетов // Рос. юстиция. – 2003. – № 9. – С. 47–48; Гришина Е. П. Проблемные вопросы совершенствования правового регулирования производства следственных действий с участием специалиста / Е. П. Гришина, С. А. Саушкин // Рос. следователь. – 2005. – № 8. – С. 19.

⁵ Рябина Т. К. К вопросу о праве защитника привлечь специалиста к участию в уголовном деле (организационные и правовые аспекты) / Т. К. Рябина, И. Н. Чеботарева // Современные тенденции развития криминалистики и судебной экспертизы в России и Украине : материалы междунар. науч.-практ. конф. в рамках проекта «Российско-украинские криминалистические чтения на Слобожанщине», 25–26 марта 2011 г. : в 2 т. / отв. ред. И. М. Комаров. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2011. – Т. 1. – С. 354; Соловьев А. Использование специальных познаний при доказывании по УПК РФ / А. Соловьев // Уголовное право. – 2007. – № 2. – С. 95.

захисника одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань (ст. 6 Закону України «Про адвокатуру»), а також заявляти клопотання про проведення експертиз, залучення до участі у справі спеціаліста, але реальний механізм реалізації цих прав значно обмежений. У той же час ми підтримуємо точку зору, що недоцільно повністю зрівнювати у правах учасників сторін щодо використання спеціальних знань. Така позиція ґрунтується, у тому числі, на тому, що об'єкти судової експертизи вимагають особливого процесуального режиму, пов'язаного з особливостями їх отримання та зберігання, можливістю знищення при дослідженні¹.

Л. М. Ісаєва надає поняття обізнаних осіб як осіб, що володіють спеціальними знаннями, вміннями і навичками, не зацікавлених у результаті справи, що залучаються в установленому законом порядку до оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу з метою сприяння у виявленні, розкритті, розслідуванні злочинів, здійснення правосуддя у кримінальних справах². Крім того, автор обґрунтовує доцільність виділення у структурі спеціальних знань двох рівнів: власне спеціальні знання і факультативні ознаки, що впливають на кваліфікацію обізнаної особи (наприклад, досвід участі у слідчих діях або оперативно-розшукових заходах, стаж роботи за фахом і т. д.), тим самим підвищуючи рівень оволодіння знаннями, якому має відповідати обізнана особа, що є обґрунтованим, враховуючи їх значну роль у встановленні істини у справі.

Аналізуючи позицію Л. М. Ісаєвої, доходимо висновків, що, поперше, дослідник демонструє прихильність вже наведеної точки зору щодо виокремлення спеціальних знань від умінь та навичок, з якою ми не погоджуємось. По-друге, спірною є фіксація двох рівнів у структурі спеціальних знань, яка нею пропонується: власне спеціальні знання та факультативні ознаки. Досвід, зокрема отриманий внаслідок тривалої трудової діяльності, безпосередньо впливає на сутнісні характеристики спеціальних знань і тому охоплюється змістом таких знань. Це все перебуває на одному рівні, а не на двох, як визначає автор.

Отже, основними ознаками обізнаної особи є: 1) володіння спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла; 2) незацікавленість у результаті вирішення справи; 3) можуть залучатися уповноваженою на те особою відповідно до галузевого процесуального

¹ Ісаєва Л. М. Криминалистическое учение о специальных знаниях сведущих лиц : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Л. М. Исаева ; С.-Петербург. гос. ун-т МВД России. – СПб., 2009. – С. 38.

² Там само. – С. 23.

законодавства (дізнавачем, слідчим, прокурором, суддею (судом), у тому числі за клопотанням певних осіб, а також захисником у визначеному законом порядку); 4) їх знання використовуються на різних стадіях судочинства; 5) метою їх залучення є допомога у встановленні істини та вирішенні справи; 6) залучаються у випадку реальної потреби вказаних осіб у застосуванні спеціальних знань; 7) їх види мають конкретизовану регламентацію у відповідних галузях процесуального законодавства.

З урахуванням вищевикладеного вважаємо доцільним запропонувати таке визначення: *обізнана особа* — це особа, яка володіє спеціальними знаннями у певній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не заінтересована у вирішенні справи та залучається уповноваженою особою або органом відповідно до галузевого процесуального законодавства на різних стадіях судочинства з метою допомоги у встановленні істини та вирішенні справи шляхом застосування своїх спеціальних знань.

Традиційно обізнаними особами у судочинстві вважають експерта та спеціаліста¹. Проте визначення поняття спеціаліста та кола осіб, що до нього входять, мають дискусійний характер, що, у свою чергу, зумовлює наявність різних поглядів на таких осіб, як перекладач, особа, яка розуміє знаки глухого і німого; педагог, психолог, лікар, ревізор, оцінювач тощо.

В. Н. Махов, зазначаючи, що обізнаними особами є експерти, спеціалісти, перекладачі, особи, допитувані для отримання довідкових відомостей і роз'яснень зі спеціальних питань, ревізори, інші знаючі особи, які проводять відомчі розслідування і подають у встановлених випадках до слідчих органів документи щодо виявлених при цьому злочинів, а також особи, що проводять доекспертне дослідження та технічні помічники², поділяє використання їх допомоги на дві групи залежно від процесуальної регламентації: 1) процесуального характеру: експертиза та залучення спеціаліста; 2) непроцесуального характеру: консультації, поради поза участю у слідчих діях, відомчі перевірки та ін.³ Не можна в повному обсязі погодитися з тим, що вчений відносить до обізнаних осіб технічних помічників слідчого, які беруть

¹ Тетюев С. В. Сведущие лица, обладающие педагогическими и психологическими знаниями, и их виды в ювенальном уголовном судопроизводстве / С. В. Тетюев // Рос. юстиция. – 2008. – № 9. – С. 37.

² Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В. Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – С. 55.

³ Махов В. Н. Участие специалистов в следственных действиях / В. Н. Махов. – М. : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1975. – С. 4.

участь у слідчих діях¹. Не кожний технічний помічник є носієм спеціальних знань, тому така теза потребує конкретизації.

Л. М. Ісаєва до обізнаних осіб відносить експерта та спеціаліста² і пропонує їх класифікацію залежно від дій, у яких вони беруть участь: а) експерт; б) спеціаліст (за винятком експерта), який виконує процесуальні дії; в) обізнана особа, яка бере участь у непроцесуальних діях³. Останній вид обізнаної особи є змістовно не визначеним, оскільки до таких осіб можливо віднести будь-яку обізнану особу.

О. О. Бондаренко визнає обізнаними особами експертів, спеціалістів, ревізорів, обізнаних свідків, консультантів, осіб, які проводять судово-медичне освідування, осіб, котрі виконують дослідження до порушення кримінальної справи та при перевірці за криміналістичними обліками. Та пропонує їх класифікацію за такими підставами: а) залежно від особливостей правової регламентації участі обізнаних осіб у кримінальному судочинстві: 1) особи, діяльність яких передбачена КПК та іншими законами України; 2) КПК, законами України і відомчими нормативними актами; 3) лише відомчими нормативними актами; 4) зустрічається на практиці, але не передбачена ні законами, ні відомчими нормативними актами; б) залежно від рівня визначеності статусу обізнаних осіб: 1) особи, статус яких з певною повнотою визначений законами та іншими нормативними актами; 2) особи, які лише згадуються в законі, але їх процесуальні права, обов'язки і відповідальність не регламентовані; в) залежно від ступеня самостійності діяльності обізнаних осіб: 1) особи, діяльність яких характеризується певною самостійністю; 2) особи, які здійснюють свою діяльність у рамках слідчої чи іншої процесуальної дії, що виконується дізнавачем або слідчим, і надають їм необхідну допомогу; г) залежно від доказового значення результатів використання спеціальних знань обізнаних осіб під час провадження у кримінальній справі: 1) особи, результати діяльності яких мають самостійне доказове значення; 2) особи, результати діяльності яких не мають самостійного доказового значення⁴.

¹ Махов В. Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография / В. Н. Махов. – М. : Изд-во РУДН, 2000. – С. 56.

² Ісаєва Л. М. Криміналістичне учинення о спеціальних знаннях сведущих лиц : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Л. М. Ісаєва ; С.-Петербург. гос. ун-т МВД России. – СПб., 2009. – С. 21.

³ Ісаєва Л. М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве / Л. М. Ісаєва. – М. : Юрмис, 2003. – С. 266–267.

⁴ Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем та слідчим у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. О. Бондаренко. – Х. : НУВС, 2004. – С. 9.

По-перше, автор надає досить великий перелік різновидів обізнаних осіб із віднесенням до останніх, наприклад, обізнаних свідків, які, на нашу думку, не є обізнаними особами на тій підставі, що їх процесуальний статус інший, ніж у обізнаних осіб. По-друге, спірним є відмежування спеціаліста і ревізора, а також спеціаліста і осіб, які виконують дослідження до порушення кримінальної справи, консультанта та ін.

Судова експертиза є найбільш кваліфікованою формою застосування спеціальних знань у судочинстві і, безперечно, найбільш розробленим у літературі з процесуальних і криміналістичних позицій видом діяльності обізнаних осіб¹. Визначення осіб, які можуть бути судовими експертами, встановлено ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»², а також галузевим законодавством.

Судовими експертами можуть бути працівники державних спеціалізованих установ, а також судові експерти, які не є працівниками цих установ. До основних ознак судових експертів, які працюють у спеціалізованих установах, можна віднести такі: 1) наявність необхідних знань для проведення судової експертизи з наданням письмового висновку з досліджуваних питань; 2) наявність відповідної вищої освіти та 3) освітньо-кваліфікаційного рівня не нижче спеціаліста; 4) проходження відповідної підготовки та отримання кваліфікації судового експерта з певної спеціальності; 5) є дієздатною особою; 6) відсутність судимості; 7) відсутність інших обставин, передбачених процесуальним законодавством, що забороняють участь особи як судового експерта у судочинстві; 8) залучається до судочинства шляхом винесення постанови або ухвали відповідного органу (орган дізнання, досудового та судового слідства).

¹ Телегіна Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений : монография / Т. Д. Телегина. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 126.

² Судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому цим Законом.

Для проведення деяких видів експертиз¹ можуть залучатися, крім судових експертів, також інші фахівці з відповідних галузей знань. У цьому випадку законодавець у термінологічний апарат вводить новий термін — «фахівець», що надає підставу деяким науковцям виокремлювати від судового експерта і спеціаліста поняття фахівця. Підтверджується наведений дуалістичний підхід й Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, де встановлюється, що до проведення комплексних експертиз у разі потреби залучаються фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. На наш погляд, терміни «фахівець»² та «спеціаліст»³ є синонімами, відрізняє їх тільки словесна форма.

Надання можливості для залучення спеціалістів до проведення експертизи доцільно, адже не завжди серед судових експертів є ті, що мають необхідну кваліфікацію для проведення експертизи, або взагалі існує відповідна експертна методика, оскільки модернізація експертної системи об'єктивно не встигає за розвитком багатьох сфер суспільного буття. Для оперативності та всебічності провадження судочинства необхідно залучати суб'єктів спеціальних знань з правом проведення необхідного дослідження. Проте слід зауважити, що передусім проведення експертизи необхідно доручати кваліфікованому судовому експерту, а вже за відсутності останнього іншій обізнаній особі, яка володіє необхідним обсягом спеціальних знань.

Отже, можна виділити такі види судових експертів: 1) державні судові експерти; 2) приватні судові експерти; 3) спеціалісти-експерти.

Слід зауважити, що обіймання посади експерта у науково-дослідній або експертній установі не означає автоматичне набуття процесуаль-

¹ Експертизи, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами.

² Фахівець – той, хто досконало володіє якимсь фахом, має високу кваліфікацію, глибокі знання в певній галузі науки, техніки, мистецтва тощо; спеціаліст (див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1530).

³ Спеціаліст – той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва тощо; фахівець (див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – С. 1364).

ного статусу експерта, і навпаки¹. Обізнана особа набуває відповідного процесуального статусу тільки після вручення їй слідчим чи судом постанови або ухвали про призначення судової експертизи².

Кримінально-процесуальним законодавством України не надається визначення поняття спеціаліста, а висуваються лише дві головні вимоги: володіння спеціальними знаннями і незацікавленість у вирішенні справи. Р. С. Белкін розглядає спеціаліста як обізнану особу, яка залучається слідчим (судом) для участі в слідчих (судових) діях для сприяння у збиранні, дослідженні, оцінці й використанні доказів³. О. О. Закатов та В. О. Іванов вважають, що спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями, не зацікавлена у результаті справи, надає слідчому та особі, яка проводить дізнання, науково-технічну допомогу в рамках слідчих дій під час розслідування злочинів⁴. О. І. Вінберг визначає, що спеціаліст — це особа, яка не підміняє слідчого, а обізнана у певній галузі, покликана своїми спеціальними знаннями допомогти слідчому у всіх тих випадках, коли з питань, що мають значення для справи, необхідна його допомога⁵.

Аналіз відповідних норм процесуального законодавства та наукової літератури дозволяє виділити основні ознаки, які властиві спеціалісту: 1) є обізнаною особою; 2) залучається до проведення процесуальних дій; 3) метою залучення є сприяння у виявленні, закріпленні та вилученні доказів; 4) не заінтересований у результаті справи; 5) результат його діяльності виявляється у наданні інформації (усної чи письмової) довідкового характеру; 5) залучається до судочинства відповідно до галузевого законодавства.

Для проведення окремих слідчих дій кримінально-процесуальне законодавство встановлює обов'язковість залучення спеціалістів певного профілю: лікаря, судово-медичного експерта, педагога, психолога тощо.

¹ Телегіна Т. Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений : монография / Т. Д. Телегина. – М. : Юрлитинформ, 2011. – С. 73.

² Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів : монографія / за заг. ред. В. О. Комаха. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. – С. 47.

³ Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – 2-е изд., доп. – М. : Мегатрон XXI, 2000. – С. 214.

⁴ Закатов А. А. О повышении роли специалистов в расследовании преступлений / А. А. Закатов, В. А. Иванов // Правовые и организационные вопросы предварительного расследования : труды ВШМВД СССР. – Волгоград, 1977. – С. 80–81.

⁵ Винберг А. И. Специалист в процессе предварительного расследования / А. И. Винберг // Соц. законность. – 1961. – № 9. – С. 31–32.

У літературі є різні погляди вчених щодо правового положення психолога (педагога) та перекладача. Деякі автори вважають їх різновидами спеціаліста¹, інші — як самостійну процесуальну форму застосування спеціальних знань² або засобом забезпечення прав та законних інтересів осіб, що беруть участь у судочинстві³. Окремі вчені вважають, що психолог та педагог мають різні завдання та цілі у судочинстві⁴.

Психолог або педагог залучається до судочинства у зв'язку з володінням знаннями в галузі дитячої та юнацької психології. Ці знання (встановлення психічного стану, рівня розвитку й особистісних особливостей неповнолітнього правопорушника) належать до сфери спеціальних психологічних знань⁵. Крім того, вони надають необхідну допомогу під час здійснення відповідної процесуальної дії. Отже, психологу (педагогу) властиві ознаки спеціаліста⁶.

¹ Матвеев С. В. Актуальные проблемы правового статуса психолога и педагога в уголовном судопроизводстве по делам несовершеннолетних / С. В. Матвеев // Рос. судья. – 2002. – № 3. – С. 12; Бородкина Т. Н. Реализация процессуального статуса специалиста на стадии предварительного расследования / Т. Н. Бородкина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 35; Полещук О. В. Теория и практика применения специальных знаний в современном уголовном судопроизводстве / О. В. Полещук, С. В. Саксин, В. В. Яровенко. – М. : Юрлитинформ, 2007. – С. 21.

² Арсеньев В. Д. Использование специальных познаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В. Д. Арсеньев, В. Г. Заблоцкий. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. – С. 5; Радионова М. А. Формы использования знаний сведущих лиц на стадии предварительного расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Радионова // Южно-Урал. гос. ун-т. – Челябинск, 2010. – С. 24.

³ Калинин Ю. А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ю. А. Калинин. – М., 1981. – С. 13.

⁴ Багаутдинов Ф. Н. Ювенальная юстиция начинается с предварительного следствия / Ф. Н. Багаутдинов // Рос. юстиция. – 2002. – № 9. – С. 43; Гвоздева И. С. Теория и практика использования специальных знаний при расследовании групповых корыстно-насильственных преступлений несовершеннолетних / И. С. Гвоздева, В. В. Степанов. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 53; Сухов И. В. Правовое положение педагога и психолога по уголовным делам с участием несовершеннолетних лиц / И. В. Сухов // Закон и право. – 2007. – № 12. – С. 78.

⁵ Гвоздева И. С. Теория и практика использования специальных знаний при расследовании групповых корыстно-насильственных преступлений несовершеннолетних / И. С. Гвоздева, В. В. Степанов. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 52; Тетюев С. В. Сведущие лица, обладающие педагогическими и психологическими знаниями, и их виды в ювенальном уголовном судопроизводстве / С. В. Тетюев // Рос. юстиция. – 2008. – № 9. – С. 37.

⁶ Бородкина Т. Н. Реализация процессуального статуса специалиста на стадии предварительного расследования / Т. Н. Бородкина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 35.

Лінгвістичні знання, носієм яких є перекладач, вважаються спеціальними¹, унаслідок чого деякі автори також вважають, що вони є спеціалістами, обґрунтовуючи це тим, що перекладач сприяє здійсненню усього комплексу процесуальних функцій та завдань судочинства, забезпечуючи необхідні умови для встановлення об'єктивної істини у справі². Інші відводять їм окреме положення у судочинстві³.

Законною підставою запрошення перекладача, особи, що розуміє знаки німого, глухого, є незнання (недостатнє знання) учасником процесу мови, якою ведеться судочинство, а його завданням є гарантування учасникам процесу, які не володіють мовою судочинства, належного здійснення своїх процесуальних прав і обов'язків, а також можливості оцінки судом поданих доказів. Він нічого не виявляє, не вилучає, не створює, а шляхом застосування своїх спеціальних знань у тотожному (ідентичному) варіанті передає те, що існує у дійсності, зрозумілою для інших осіб мовою (знаками), тобто є посередником між особами, що беруть участь у судочинстві, а тому є обізнаною особою і самостійним учасником процесу.

Віднесення перекладачів, осіб, що розуміють знаки німого та глухого, до обізнаних осіб підкреслює їх допоміжну роль у процесі доказування та відокремлює їх від спеціалістів, які призвані передусім сприяти слідчому у пошуку, знаходженні, виявленні, попередньому дослідженні, закріпленні та вилученні доказів⁴.

З урахуванням вищевикладеного вважаємо, що обізнані особи залежно від їх процесуального статусу у судочинстві поділяються на три

¹ Це знання власне символічної системи, у термінах якої відбувається комунікація (мови); знання про будову зовнішнього світу (складаються з особистого досвіду, базових знань про світ, що є у всіх людей, а також всіх інших знань, якими людина володіє внаслідок своєї належності до різних національних, етнічних, соціальних, релігійних, професійних та інших груп); знання основних засад судочинства і правових систем обох культур (див.: Радионова М. А. *Формы использования знаний сведущих лиц на стадии предварительного расследования* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Радионова // Южно-Урал. гос. ун-т. – Челябинск, 2010. – С. 8–9, 16).

² Бородкина Т. Н. *Реализация процессуального статуса специалиста на стадии предварительного расследования* / Т. Н. Бородкина. – М. : Юрлитинформ, 2009. – С. 38.

³ Головинская Е. П. *Процессуально-правовые основы деятельности переводчика по обеспечению принципа языка уголовного судопроизводства* : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук / Е. П. Головинская ; науч. рук. Ю. В. Астафьев. – Воронеж, 2006. – 23 с.

⁴ Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи у процесі розслідування і розкриття злочинів : монографія / за заг. ред. В. О. Комаха. – Чернівці : Золоті литаври, 2004. – С. 38.

види: 1) судовий експерт; 2) спеціаліст; 3) перекладач (особа, що розуміє знаки німого та глухого).

Судовим експертом є обізнана особа, яка залучається до судочинства шляхом винесення постанови (ухвали) уповноваженою особою (органом) для проведення судової експертизи і надання висновку з досліджуваних питань відповідно до галузевого законодавства. Судові експерти поділяються на види: 1) державні судові експерти; 2) приватні судові експерти; 3) спеціалісти-експерти.

Спеціалістом є обізнана особа, яка залучається до судочинства з метою надання допомоги під час провадження процесуальних дій у виявленні, закріпленні та вилученні доказів відповідно до галузевого законодавства. Залежно від характеру спеціальних знань спеціалістами є: лікар, педагог, психолог, оцінювач та інші особи — спеціалісти, які володіють необхідними спеціальними знаннями і їх використання у судочинстві обумовлене практичною необхідністю.

Перекладач (особа, яка розуміє знаки німого та глухого) є обізнаною особою, яка забезпечує виконання прав та обов'язків учасників судочинства, які цього потребують, у зв'язку з їх фізичними вадами або мовними потребами, застосовуючи спеціальні лінгвістичні знання, якими вони володіють.

Демидова Е. Сведущие лица в уголовном судопроизводстве: понятие и виды

В статье рассмотрено понятие и признаки сведущих лиц в уголовном судопроизводстве, а также их виды. Проанализированы различные подходы к определению исследуемого понятия в научной литературе и действующем законодательстве. Уделено внимание дискуссионным положениям классификации сведущих лиц.

Ключевые слова: специальные знания, сведущие лица, эксперт, специалист, переводчик.

Demidova E. Versed persons in criminal procedure: the concept and types

The article deals with the term and characteristics of the versed persons in criminal procedure and their types. Analyzed various approaches to the definition of the examined concept in the scientific literature and legislation in force. Debatable questions of the classification of versed persons are noted.

Keywords: special knowledge, versed persons, expert, specialist, translator.